

मराठी कादंबरी व पौराणिक मराठी कादंबरी : एक दृष्टिकोन

प्रा.मधुकर श्रीरंग पवार
विभाग प्रमुख (मराठी विभाग)
छत्रपती शिवाजी नाईट कॉलेज, सोलापूर.

❖ प्रस्तावना :-

कोणत्याही कलाकृतीचा अभ्यास केल्यास असे दिसून येते की, त्यातून एखाद्या संस्कृतीचे एथार्थ दर्शन घडून येते. दुसऱ्या अर्थाने अशा संस्कृतीला ही कलाकृती जपण्याची प्रयत्न करित असते असे पाहायला मिळते. प्राचीन काळापासून महाभारत आणि रामायण या सारखी महाकाव्ये, मैखिक कथा-कहाण्या यातूनच तत्कालिन समाज सचित्र झाला आहे. आणि आजच्या कथा-कादंबरीतूनही तेवढ्याच सहतेने प्रचलित समाज रंगविला जातो. थोड्याफार फरकाने अभिव्यक्तीचे स्वरूप बदलत आले असले एवढेच म्हणता येईल. म्हणून या अखंड देशाच्या ऐक्याला विविधतेने नटविले गेले आहे. या देशातील राष्ट्रवादाची उभारणी वेगवेगळ्या विचार धारेतून झाली आहे. त्यामुळे हा देश बलवान आणि समृद्ध झाला आहे. येथील ललित कला परंपरातील एकतेचे अनुबंध हळुवारपणे जपन करताना आढळतात. साहित्य ही कला याला अपवाद कशी असणार आहे.

कादंबरी हा वाङ्मय प्रकार १९ साव्या शतकात म्हणजेच भांडवलशाहीच्या उदयानंतर अस्तित्वात आला असे अभ्यासकांचे मत आहे. परंतु त्याची बिजे अति- पुरातन काळापासूनच रुजलेली पाहायला मिळतात. एकाने गोष्ट सांगणे, व ती इतरांनी ऐकणे हा माणसाचा स्वभाव बणलेला होता. याला कारण जिज्ञासकही वृत्ती नैसर्गिक आहे. जेवढी गोष्ट चांगली आणि दीर्घ असेल तेवढा अधिक आनंद मिळत असल्याचा निर्वाळा देत असत. वेद, उपनिषद महाकाव्यातून येणाऱ्या दीर्घ कथा माणसाला त्याच्या सभोवतालच्या चराचर सृष्टीचे अवकाशाचे निसर्गनियमनाचे व जीवन मत्तुचे गुढ, रहस्य या विषयाचे सखोल ज्ञान देणाऱ्या असतात.

मराठी भाषेतून साधरण बाराव्या शतकापासून गद्य व पद्य प्रकारात अशा कथा निर्माण होऊ लागल्या होत्या. काही कवींनी रामायण व महाभारतातील राम व श्रीकृष्ण यांच्या चरित्रांच्या आधारावर पौराणिक कथा लिहिल्या. पुढे तेराव्या शतकात या देशात मुस्लीमांची सत्ता प्रस्थापित झाल्या. याचा परिणाम मराठी भाषेवर इतर भाषेचे गडांतर आले. मराठी भाषा संक्रमनाच्या रूपाने बदलत गेली. यामुळे लोकांची विचारसरणी आणि जीवनपध्दतीत बदल घडून येऊ लागला. तरीही मराठी लोकांनी आपले पारंपरिक साहित्य हे मैखिक स्वरूपात जतन केले. लोककथा, लोकगीत, कहाण्या, वागैरे. पुढील शिवाजी महाराजांच्या काळात परत मराठी भाषेला राजाश्रय मिळाला आणि महाराष्ट्रातील संतांनी मराठी भाषेचे संवर्धन व संगोपण केले. यातून मराठी भाषेला वैभव प्राप्त झाले. राजदरबाराची भाषा, व्यवहाराची भाषा, वीरकथा, समरकथा, लिहिल्या जाऊ लागल्या. यातूनच कथात्मक साहित्य निर्माण होऊ लागले. रामायण व महाभारतातील गोष्टीची जागा मराठी वीरपुरुषांनी त्यांच्या पराक्रमांनी घेतली. त्याच बरोबर तत्कालीन अध्यात्मिक मार्गाने जाणाऱ्या सांप्रदायांनी किरतनाच्या माध्यमातून कथात्मक वाङ्मय लोकापर्यंत पोहोचविले.

मराठी कादंबरीचा मागोवा घेताना लक्षात येते की, ब्रिटीश कालखंडाचा प्रारंभ झाल्यानंतरच मराठी कादंबरीचा विकास झाला असे मत मांडले जाते. मराठी माणसाकडे मुद्रण कलेची सामुग्री नव्हती. या देशात ब्रिटीशांमुळे पाश्चात्य साहित्य आले. त्याचा प्रभाव मराठी लेखकावर पडणे स्वभाविक होते. मराठी लेखनसुध्दा इंग्रजी वळणाचे झाले असे बोलले जाऊ लागले. काही कालखंडानंतर मराठी कादंबरीने आपली स्वतंत्र वाट सिध्द करण्यात यशस्वी झाली.

महाराष्ट्र भाषेचा कोश या ग्रंथात 'कादंबरी' या शब्दाचा अर्थ एका विशिष्ट कल्पित कथेला 'कादंबरी' म्हणावे असा दिला आहे. सुप्रिम कोर्टाचे चीफ ट्रान्सलेटर हरी केशवजी यांनी कादंबरी नाव शोभेल असा ग्रंथ प्रसिध्द केला होता. यांत्रिक क्रमण भाषांतरीत ग्रंथ हा एक मराठी लेखकाचा पहिला प्रयत्न म्हणून ओळखला जातो. पुढे चरित्रवजा किवा भाषांतरीत काही कादंबऱ्या लोकप्रिय झाल्या. 'गलिक्करचा वृंतात' या ग्रंथातून सामाजिक दृष्टिकोन पुढे आला. तसेच विनोद आणि उपरोधिक टीका कथेतून व कादंबरीतून केला गेली. नारायण प्रभू यांनी 'बख्त्यारनामा' या फारसी ग्रंथाचे इंग्रजीत भाषांतर केले गेले. कृष्णशास्त्री चिपळूणकर यांच्या 'अरबी भाषेतील सुरस गोष्टी या कथात्मक पुस्तकाला अधिक लोकप्रियता मिळाली. याचा परिणाम मराठी कादंबरीवर झाला.

मराठी कादंबरी सुरुवातीला मराठी कथेच्या विश्वातील आशयाच जवळपास वावरताना दिसते परंतु नंतरमात्र मराठी कादंबरीने आपले स्वतंत्र जग निर्माण केले. त्याचे कायदे नियम निर्माण केले आणि ही कादंबरी मानवी जीवनाच्या विविध अंगाना स्पर्श करून मनाच्या अंतरंगात सहजतेने संचार करू लागली. वेगवेगळे विषय वाचकापर्यंत पोहचू लागले. मराठी कादंबरीचा इतिहासाचे अवलोकन

केल्यास स्पष्ट होते की, बाबा पद्मनजी यांची 'यमुना पर्यटन' १८५४ ही मराठी साहित्यातील पहिली कादंबरी म्हणून ओळखली जाते.या नंतर रहाळकरांची 'नारायण आणि गोदावरी' १८७९ या कादंबरीचा उल्लेख करावा लागतो. वामन जोशी यांची इंदू काळे आणि सरला भोळे ही कादंबरी ह.ना. आपटे यांची काळ मोठा कठिण आला होता. या सामाजिक कादंबऱ्यातून कलावादी आणि जीवनवादी दृष्टीकोन ठेवून लिहिणारे फडके आणि खांडेकर यांच्या कादंबऱ्या विषिष्ट आशय पतंतेसाठी लिहिल्या जात होत्या. परंतु पुढे यंत्रयुगामुळे समाज झपाट्याने बदलत गेला. जीवनमान बदलत गेल्यामुळे सामाजिक दृष्टिकोनही बदलून गेला. वाचक नवीन विषयाकडे आकर्षित होऊ लागला. यात विश्राम बेडेकरांची 'रणांगण', बा.सी. मर्ढेकरांची 'रात्रीचा दिवस' व भालचंद्र नेमाडे यांची 'खोसला' अशा कादंबऱ्यातून जीवनाचा अचूक वेध घेतला गेला. यातून मनोविश्लेषणात्मक बाबींचा उल्लेख येऊ लागला. याच्या पुढील काळात ग्रामीण आणि दलित साहित्य आकाराला येऊ लागले होते. र.वा. दिघे, आनंद यादव, नागनाथ कोतापल्ले, सदानंद देशमुख अशा काही लेखकांनी ग्रामीण व प्रादेशिक मराठी कादंबरी लेखन केले.दलित साहित्यात अण्णाभाऊ साठे, बाबुराव बागुल अशा प्रतिभावंतांनी मराठी कादंबरी लेखनात मोलाची भर घातली. यामुळेच अशा कादंबरी लेखनाने मराठी साहित्य अधिक समृद्ध केले.

मराठी कादंबरीमध्ये प्रामुख्याने सामाजिक कादंबरी, ऐतिहासिक कादंबरी, चरित्रात्मक कादंबरी, पौराणिक कादंबरी, प्रादेशिक-ग्रामिण व दलित कादंबरी अशा प्रकारात कादंबरीचे वर्गीकरण केले जाऊ लागले. यात प्रथम सामाजिक आणि ऐतिहासिक कादंबरी मोठ्या प्रमाणात लिहिली गेली असली तरी, इतर प्रकारातील कादंबऱ्या तुलनेने कमी प्रमाणात प्रकाशित झाल्या.

जीवनाकडे बघण्याचा सामाजिक वा विज्ञाननिष्ठ दृष्टिकोन बदलत गेल्यामुळे कदाचित पौराणिक कादंबरी लेखनात लेखक फारसे रमलले दिसते नाहित. तरी ज्या पौराणिक कादंबऱ्या लिहिल्या गेल्या, त्यात महाभारत व रामायण यातील व्यक्तीचित्रणावर कादंबरी लेखन केल्याचे दिसते. इतर कादंबरी प्रकारातील लेखनापेक्षा पौराणिक कादंबरीचे लेखन सुगम असते. कारण अज्ञात कालखंड, तत्कालिन अगम्य संस्कृती आणि घटनाक्रम नसलेल्या या तत्सम बाबी खुप सैल असतात. तसे वर्णनाकरिता वाव भरपूर असतो. यामुळे अशा कादंबरीचे कसेही लेखन झाले असले, तरी श्रद्धेच्या वा भावनिकतेच्या पातळीवर ही कादंबरी वाचकात लोकप्रिय ठरते. असा अनुमान काढला जातो.

'ययाती' वि.स.खांडेकर यांची ही कादंबरी खूप लोकप्रिय ठरली. त्याचे कारण खांडेकरांच्या स्वप्नरंजनाची ही उत्तमोत्तम कलाकृती आहे. आनंद साधले यांची सीतेवर लिहिलेली 'वैदेही' ही कादंबरी आधुनिक स्त्री मनाचे प्रतिनिधीत्व करते. 'कृष्णकिनार' ही डॉ. अरुणा ढेरे यांची कादंबरी अलैकिक वाटते.एस.एल.भैरप्पा यांची 'पर्व' ही कादंबरी उमा कुलकर्णी यांनी अनुवादित केली आहे. या कादंबरीचे वाचन करताना तत्कालिन समाज व्यवस्थेला धर्ममान्य आसलेली 'नियोग' पध्दती आजच्या काळात किती किळसवाणी वाटते. 'मृत्युंजय' ही शिवाजी सावंत यांची तर 'राधेय'ही रणजित देसाई यांची या दोन्ही लोकप्रिय कादंबरीचे लेखन त्यांच्या आपापल्या दृष्टीकोनातून साकारल्या आहेत. कौरवांचा बाजूने खंबीरपणे उभारणारा कर्ण महाभारतात अधर्मपणे आचरण करताना दाखविला असला तरी शिवाजी सावंत मात्र कर्णाच खरे स्वरूप उलघडून दाखविताना.

पौराणिक कादंबरीचा अभ्यास करताना अनेक शंकाकुशंका वाचकाच्या मनात निर्माण होतात. महाभारत या महाकाव्याची रचना करताना व्यासमुनी यांनी पात्रांना नावे देताना सहेतूकपणे नावे दिली आहेत. उदा. संस्कृत भाषेत 'दु' व 'वि' या उपसर्गांने सुरु होणारा एकही शब्द, चांगल्या अर्थाचा शब्द सापडत नाही. म्हणून अधर्माचे अधिष्ठान असलेल्या कौरवाकडे 'दु' व 'वि' याच आद्याक्षराने सुरु होणारी अनेक नावे आहेत. कौरवांचा राजा धृतराष्ट्र यांना गांधारीपासून झालेल्या चौदा मुलांची नावे 'दु' या अक्षरापासून आहेत. यामुळेच पौराणिक कादंबरीचा अभ्यास अधिक केला जावा असे वाटते.

संदर्भ सूची :-

- १) मराठी कादंबरी : चिंतन आणि समीक्षा- डॉ. चंद्रकांत बांदिवडकर
- २) प्रदक्षिणा : खंड दुसरा -स्वातंत्र्यानंतर मराठी साहित्या मागोवा.१९४७-२०००
- ३) मराठी कादंबरी : पहिले शतक —कुसुमावती देशपांडे.
- ४) पर्व : एस.एल.भैरप्पा अनुवाद उमा कुलकर्णी.
- ५) मृत्युंजय : शिवाजी सावंत
- ६) राधेय : रणजित देसाई